

Қоғам & Дәуір

Қазақстан Республикасы
Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

2004 жылдан бастап
әр тоқсан сайын жарық көреді

Бас редактор
Алмас Арзықұлов,
ҚР Президенті жанындағы
ҚСЗИ-дің жетекші
ғылыми қызметкері

Редакция мекенжайы:
Қазақстан Республикасы,
010000, Астана қаласы,
Бейбітшілік көшесі, 4
ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ

Телефон (7172) 75-20-20
Факс (7172) 75-20-21
E-mail: office@kisi.kz
www.kisi.kz
www.journal-kogam.kisi.kz

Журнал Қазақстан Республикасының
Мәдениет, ақпарат және қоғамдық
келісім министрлігінде 2003 ж.
19 желтоқсанда тіркеліп, тіркеу туралы
№ 4526-Ж куәлік берілген.

ISSN 2414-5696 (print)
ISSN 2788-5860 (online)

doi.org/10.52536/2788-5860

Индекс 74007

Журнал саяси ғылымдар саласы бойынша
ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін
жариялау үшін Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі білім және
ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету
комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар
тізбесіне енеді.

МАЗМҰНЫ

Мадина Бектенова, Шолпан Жандосова Ислам факторының Қазақстан мен Орталық Азиядағы қоғамдық-саяси жүйенің трансформациялық үдерістеріне ықпалы.	6
Толғанай Мустафина, Фарида Мусатаева, Сымбат Шакиров, Асан Амангельдиев Бітімгершілікті жүзеге асырудың негізгі қағидалары	21
Айгуль Забирова, Наталья Сейтахметова Постатеизм: әлеуметтанулық талдау	38
Еркебұлан Жұмашов, Нұрбек Пұсырманов Ауылдық елді мекендердің тұрақты дамуы: басқару жүйесін жетілдіру	53
Еркін Тұқымов Жаһандық демографиялық сын-қатерлер: Қазақстан үшін тәжірибесі	64
Гүлмира Сұлтанғазы, Жаслан Нурбаев, Гүлжан Ерменбаева Қазақстандық ұлт құрылысы контекстіндегі тарих және тарихтану	80
Мирас Жиенбаев Қазақстандағы ұлттық құрылыс саясаты: азаматтық немесе этноәлеуметтік сәйкестік пе?	93
Рафик Усманов, Майя Урузғалиева, Разия Асылғожина, Венера Жексембекова Солтүстік Каспийдің геоэкологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің қазіргі саяси процестері мен тетіктері	104
Айнұр Әбиденқызы, Құрмет Қадылғазыұлы, Айгерим Ердашова Қытайдың «Бір белдеу, бір жол» стратегиясы: әлемдік жетекшілікті қалыптастырудағы порттардың рөліне жүгіну	117
Бауыржан Әукен «Оңтүстік Кавказ аймағындағы қақтығыс және ынтымақтастық: теориядан саясатқа» кітабына шолу	131

СОДЕРЖАНИЕ

Мадина Бектенова, Шолпан Жандосова Влияние исламского фактора на трансформационные процессы общественно-политической системы в Казахстане и Центральной Азии	6
Толғанай Мустафина, Фарида Мусатаева, Сымбат Шакиров, Асан Амангельдиев Основные принципы осуществления посредничества	21
Айгуль Забирова, Наталья Сейтахметова Постатеизм: социологический анализ	38
Еркебұлан Жұмашов, Нұрбек Пұсырманов Устойчивое развитие сельских поселений: совершенствование системы управления	53
Еркін Тукумов Глобальные демографические вызовы: опыт для Казахстана	64

Қоғам & Дәуір

Қазақстан Республикасы
Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық
зерттеулер институты

**Гулмира Султангазы, Жаслан Нурбаев,
Гульжан Ерменбаева**
История и историзация в контексте
казахстанского национализма 80

Мирас Жиенбаев
Политика национального строительства в Казахстане:
гражданское и этносоциальное единство? 93

**Рафик Усманов, Майя Урузгалиева,
Рафия Асылгожина, Венера Жексембекова**
Современные политические процессы и
механизмы обеспечения геоэкологической
безопасности Северного Прикаспия 104

**Айнұр Әбиденқызы, Құрмет Қадылғазыұлы,
Айгерим Ердашова**
Китайская стратегия «Один пояс, один путь»:
роль портов в установлении глобального лидерства 117

Бауыржан Аукең
Рецензия на книгу: Конфликт и сотрудничество в регионе
Южного Кавказа: От теории к политике 131

CONTENTS

Madina Bektenova, Sholpan Zhandossova
Influence of the Islamic Factor on Transformation
Processes of the Socio-Political System in
Kazakhstan and Central Asia 6

**Tolganai Mustafina, Farida Mussatayeva,
Symbat Shakirov, Asan Amangeldiyev**
The Fundamental Principles of Mediation 21

Aigul Zabirowa, Natalya Seitakhmetova
After Atheism: a Sociological Examination 38

Yerkebulan Zhumashov, Nurbek Pusyrmanov
Sustainable Development of Rural Settlements:
Improving the Local Government 53

Yerkin Tukumov
Global Demographic Challenges:
Experience for Kazakhstan 64

**Gulmira Sultangazy, Zhaslan Nurbayev,
Gulzhan Yermenbayeva**
History and Historicization in the Context of
Kazakh Nation-Building. 80

Miras Zhiyenbaev
The National Building Policy in Kazakhstan:
Civic or Ethnosocial Identity? 93

**Rafik Usmanov, Maiya Uruzgaliyeva,
Raziya Asylgozhina, Venera Zheksembekova**
Modern Political Processes and Mechanisms
for Ensuring Geo-ecological Security
the Northern Caspian Region 104

**Ainur Abidenkyzy, Kurmet Kadylgazyuly,
Aigerim Yerdashova**
Chinese Strategy «One Belt, One Road»:
the Role of Ports in Establishing Global Leadership 117

Bauyrzhan Auken
Review of the book: Conflict and Cooperation
in the South Caucasus Region 131

Мирас Жиенбаев

*ҚР ҒЖБМ ҒК Жошы ұлысын зерттеу ғылыми
институтының ғылыми қызметкері
(Астана, Қазақстан)
m.zhiyenbayev@gmail.com*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰРЫЛЫС САЯСАТЫ: АЗАМАТТЫҚ НЕМЕСЕ ЭТНОӘЛЕУМЕТТІК СӘЙКЕСТІК ПЕ?

Аңдатпа. Бұл зерттеу жұмысында бір кездері салт-дәстүрді ұстану мен заманауи сын-қатерлерін ұстану қажет пе екенін анықтау процесінде болған Қазақстанның бүгінгі күні өзінің ұлттық бірегейлігін белсенді қалыптастырып жатқаны көрсетілген. Мақала Қазақстанның бірегейлік саясатының, ұлтшылдық пен посткеңестік өтпелі процестердің проблематикасы шеңберінде мемлекеттік құрылыс саласында бірегей ұлттық нарративін жазу және экспорттау бойынша шешуші қадамдарына жарық түсіреді.

Бұл нарратив сыртқы модельдердің әдеттегі бейімделуі шеңберінен тыс шығады және елдің ұлттық бірегейлікті қалыптастыру туралы жаһандық дискурсқа қосқан академиялық және интеллектуалды үлесінің артып келе жатқанын көрсетеді. Мақалада ұлттық саясатты қалыптастырудың негізі болып табылатын мемлекеттік күш-жігердің, қоғамдық білімнің және практикалық идеологияның синтезі қарастырылады. Постсоциалистік кеңістікте Қазақстан «десоветизация» саясатымен шектелмейтініне, сондай-ақ өз саясатын егеменді бірегейлік пен ұлттық көшбасшылықтың көрінісі ретінде қайта айқындайтынына ерекше назар аударылады.

Зерттеудің негізгі бағыты посткеңестік контекстегі маңызды парадигмасы «қазақтандыру» процесіне бағытталған. Тарихты сынауға немесе жоққа шығаруға бейім немесе оны қарапайым саяси құрал ретінде пайдаланатын посткеңестік өзге нарративтерге қарағанда қазақстандық тәсіл көп қырлы қазақстандық бірегейлікті нығайтуға бағытталған болып келеді. Бұл процесте Қазақстан ұжымдық азаматтық бірегейлік (Kazakhstani) мен этноұлттық қазақ бірегейлігі (Kazakh) арасындағы тепе-теңдікті сақтайды, бұл өткеннен бас тартудан немесе оған қарсы тұрудан саналы түрде кетуді куәландырады. Оның орнына ел өзінің бірегей ұлттық мәнін біріктіруге және нығайтуға тырысады.

Түйін сөздер: ұлт құрылысы, ұлттық болмыс, ұлттық идея, жады, тарихи жады, мәдени жады, жадты зерттеу, ұлттық код.

Мирас Жиенбаев
ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В
КАЗАХСТАНЕ: ГРАЖДАНСКОЕ И ЭТНОСОЦИАЛЬНОЕ
ЕДИНСТВО?

Аннотация. В данном исследовании показано, как Казахстан, некогда находившийся в сложном взаимодействии между следованием традициям и вызовами современности, сегодня активно формирует свою национальную идентичность. На фоне проблематики политики идентичности, национализма и постсоветских переходных процессов, статья проливает свет на решительные шаги Казахстана по созданию и экспорту уникального национального нарратива в области государственного строительства.

Этот нарратив выходит за рамки простой адаптации внешних моделей и свидетельствует о растущем академическом и интеллектуальном вкладе страны в глобальный дискурс о формировании национальной идентичности. В статье рассматривается синтез государственных усилий, общественных знаний и практической идеологии, который лежит в основе формирования национальной политики. Особое внимание уделяется тому, что в постсоциалистическом пространстве Казахстан не ограничивается политикой «десоветизации», но также переопределяет свою политику как выражение суверенной идентичности и национального лидерства.

Основное внимание исследования сосредоточено на процессе «казахизации» — значимой парадигме в постсоветском контексте. В отличие от других постсоветских нарративов, склонных к критике или отрицанию истории, либо использующих её в качестве простого политического инструмента, казахстанский подход направлен на укрепление многогранной казахстанской идентичности. В этом процессе Казахстан балансирует между коллективной гражданской идентичностью (Kazakhstani) и этнонациональной казахской идентичностью (Kazakh), что свидетельствует о сознательном отходе от отрицания или противостояния прошлому. Вместо этого страна стремится интегрировать и усилить свою уникальную национальную сущность.

Ключевые слова: национальное строительство, национальная идентичность, национальная идея, память, историческая память, культурная память, исследование памяти, национальный код.

Miras Zhienbaev

THE NATIONAL BUILDING POLICY IN KAZAKHSTAN: CIVIC OR ETHNOSOCIAL IDENTITY?

Abstract. This study demonstrates how Kazakhstan, once entangled in the complex interaction between tradition and the challenges of modernity, is now actively shaping its national identity. Against the backdrop of the issues surrounding identity politics, nationalism, and post-Soviet transitional processes, this article sheds light on Kazakhstan's decisive steps in creating and exporting a unique national narrative in the realm of state-building.

This narrative goes beyond simple adaptation of external models and reflects the country's growing academic and intellectual contribution to the global discourse on national identity formation. The article examines the synthesis of governmental efforts, public knowledge, and practical ideology that underpins the formation of national policy. Special attention is given to the fact that in

---

the post-socialist space, Kazakhstan does not merely adhere to a policy of “de-Sovietization” but also redefines its policy as an expression of sovereign identity and national leadership.

The study focuses primarily on the process of «Kazakhization» - a significant paradigm in the post-Soviet context. Unlike other post-Soviet narratives, which tend to criticize or deny history or use it merely as a political tool, the Kazakh approach is aimed at strengthening the multifaceted Kazakhstani identity. In this process, Kazakhstan balances between collective civic identity (Kazakhstani) and ethnonational Kazakh identity (Kazakh), reflecting a conscious departure from the rejection or opposition to the past. Instead, the country seeks to integrate and enhance its unique national essence.

Keywords: *nation building, national identity, national idea, memory, historical memory, cultural memory, memory studies, national code.*

Кіріспе

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстан бұрын кеңестік ықпалмен бұрмаланған өзінің ұлттық бірегейлігін қайта қарауға бағытталған күш-жігер жұмсады. Бұл қайта анықтау саясаттағы, экономикадағы және қоғамдағы терең өзгерістер аясында болды, олар жаңа әлеуметтік бұйрықтарды белгілеу мақсатында ұлттар мен қалалардың ребрендингімен бірге жүрді. Осы кезеңде өзінің басылған ұлттық мұрасын қайтарып алу мүмкіндігін көрген Шығыс Еуропа елдерінен айырмашылығы, Қазақстан кеңестік жүйеге терең кіріктіріле отырып, өзін-өзі анықтаудың ерекше күрделі процесіне тап болды [1].

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін посткеңестік кеңістіктегі елдер дилеммаға тап болды: жалпы тарихтың әуеніне сүйене отырып, Ресеймен достық қарым-қатынасты сақтау немесе кеңестік өткеннен алшақтап, өзінің ұлттық ерекшелігін бекіту [2]. Бұл бетбұрыс ұлттық бірегейлік пен мәдени жадтағы елеулі өзгерістердің катализаторы болды. Зерттеу кеңес дәуірінің рәміздерінен жаңа ұлттық рәміздер мен мұраларға, әсіресе Шығыс Еуропада, Балтық елдерінде және Украинадағы өзгерістерге баса назар аударады [3,4]. Бұл процесс осы аймақтардағы ұлтшылдық нарративтерді қабылдаудың кең тенденциясын көрсетеді.

Постсоциалистік өзгерістің мәдени аспектілері маңызды географиялық өлшемге ие, мұнда кеңестіктік өкілдіктер биліктің жаңа динамикасын бекітудің негізгі факторына айналады [5]. Бұл ұлттың мінезін қалыптастырып қана қоймай, оны сыртқы аудиторияға стратегиялық тұрғыдан насихаттайтын өткен туралы әңгімелер құруды білдіреді. Ірі саяси өзгерістер жағдайында бұл нарративтер құру ерекше маңызды болады.

Палонен енгізген қала «мәтіні» ұғымы [6] қоғамдық жад географиясындағы билік қатынастарын аша отырып, қоғамның дүниетанымы мен қалалық жағдайдағы билік динамикасын көрсетеді. Посткеңестік урбанистика көрнекті орындар арқылы «ұлттық» нарративтер жасайды, оқиғаны таңдамалы түрде түсіндіреді және кейде балама сәйкестіктерді қалыптастырады [7]. Посткеңестік контекстегі көше атаулары кеңестік мұрадан жаңа ұлттық

бірегейлікке көшуді білдіреді, көбінесе идеологиялық дауларды тудырады, мысалы, Ресей мен Украина арасындағы қақтығыстарда, постколониялық дискурста көше атауларының даулы сипаты туралы сұрақтар туғызады.

Бұл жұмыста қолданылатын әдістеме «қазақтандыру» феноменінің күрделілігін ескереді және қазіргі ғылыми перспективаларды ескере отырып, осы мәселеге көзқарас қажеттілігіне негізделеді. Индуктивті тәсіл әртүрлі көзқарастарды синтездеу және талдау арқылы түсінуді біртіндеп қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мұндай әдістеме осы мәселенің жан-жақтылығын зерттеу үшін қажетті талдаудың тереңдігі мен кеңдігін қамтамасыз етеді және ғылыми пікірталастардың қазіргі жағдайын көрсететін және академиялық дискурстың параллель дамуына баса назар аударатын толыққанды салыстырмалы талдау жүргізуге мүмкіндік береді.

Ре «қазақтандырудың» практикалық аспектілерін суреттеу үшін зерттеу Астанадағы көшелердің атауын өзгерту мысалына бағытталған, бұл «қазақтандырудың» айқын көрінісі болып табылады. Бұл мысал ұлттық бірегейліктің қоғамдық кеңістіктерде қалай қалпына келтірілетінін және көрінетінін көрсетеді. Көше атаулары символдық бола отырып, «қазақтандыру» саясатымен байланысты кең тақырыптар мен үлгілерді көрсетуде шешуші рөл атқарады. Бұл зерттеу толық дәлелді талап етпесе де, ол ұлттық бірегейлік пен тарихи сабақтастықты нығайту үшін қоғамдық кеңістіктердің қалай пайдаланылатыны туралы құнды түсініктер береді.

Зерттеу барысында көше атаулары мәдени және әлеуметтік контексте жазылған «әлеуметтік фактілер» [8] ретінде қарастырылады. Мемориалдық мақсатта қолданылатын көше атаулары жергілікті және ұлттық бірегейлікке әсер етіп, ресми дискурспен үндесіп, қоғамдық санаға нақты тарихи нарративтер енгізеді. Посткеңестік контексте көше атаулары билікті ұлттық мақтаньш пен тарихпен байланыстыра отырып, саяси режимдерді заңдастырудың негізгі құралына айналады [9, 10]. Бұл процесс ритуалистік тәжірибеге ұқсас ұлттың қасиетті жадын бейнелейтін және билік, есте сақтау және кеңістіктің өзара байланысын көрсететін күнделікті өмірге нәзік түрде енеді.

Зерттеу әдістері

Бұл жұмыста қолданылған әдістеме «қазақтандыру» құбылысының күрделілігімен және осы мәселеге заманауи ғылыми көзқарастарды ескере отырып қарау қажеттілігінен қалыптасты. Индуктивті тәсіл әртүрлі көзқарастарды синтездеу және талдау арқылы түсінуді біртіндеп дамытуға мүмкіндік береді. Бұл әдістеме осы көп қырлы мәселені зерттеуге қажетті талдаудың тереңдігі мен кеңдігіне қол жеткізудің кілті болып табылады. Ол ғылыми пікірталастың қазіргі жағдайын көрсететін және академиялық дискурстағы перспективалардың қатар дамуын көрсететін бай салыстырмалы талдауды ұсынады.

«Қазақтандырудың» практикалық аспектілерін суреттеу үшін мақалада кейс-стади — Астана көшелерінің атын өзгерту (қайта) «қазақтандырудың» айқын көрінісі пайдаланылады. Бұл таңдау ұлттық бірегейліктің қоғамдық кеңістікте қалай қайта құрылып, көрініс беретінінің нақты мысалын көрсету үшін жасалған. Көше атаулары символдық қана емес, сонымен қатар

«қазақтандыру» саясатына байланысты кеңірек тақырыптар мен үлгілерді көрсетуде шешуші рөл атқарады. Бұл зерттеу түпкілікті нәтиже бермесе де, ұлттық бірегейлік пен тарихи сабақтастықты нығайту үшін қоғамдық кеңістіктердің қалай пайдаланылатыны туралы құнды түсініктер береді.

Негізгі бөлім

Қазақстанда ұлттық бірегейлік және атаулар саясаты

Кеңес Одағының ыдырауы Орталық Азияда қалалық бірегейлік пен мәдени ландшафттарды терең өзгертіп, айтарлықтай қалалық өзгерістерге әкелді. Бұл өзгерістер физикалық саладан асып, этосқа, құндылықтарға, өмір салтына және әсіресе қалалардың топонимикалық сипатына әсер етті. Топонимдер навигацияның практикалық мақсаты ретінде қызмет етеді, дегенмен олар қаланың «лингвистикалық келбетін» білдіретін терең ұғымды қамтиды [5]. Бұл ұғым қала тұрғындарының терең тәжірибесін көрсетіп, қала өмірінің тарихи, мәдени және әлеуметтік нюанстарын бейнелейді.

Жерлердің атауы және қайта атау актісі қайшылықтар әлеуетін қамтиды, себебі олар тек географиялық таңбалауды ғана қамтымайды. Топонимдер мұраның материалдық және материалдық емес аспектілерін көрсететін бай мәдени және тарихи мәнге ие болып келеді. Олар қалалық пейзаж пен ұжымдық бірегейлікті қалыптастыра отырып, әлеуметтік серпін мен билік құрылымдарын бейнелейді. Көшелер мен көрікті жерлердің жаңа атаулары идеологияларды ландшафтқа енгізе отырып, саяси астарларға ие болып келеді [11].

Қалалық топонимдер қала пейзаждарын ресми түрде бекітілген тарихи нарративтерді бейнелейтін саяси идеологиялар үшін кенепке айналдырады. Атауды өзгерту күнделікті өмірге жаңа саяси нарративтерді енгізетін және пайда болған парадигмаларға сәйкес ландшафттарды қайта құратын қуатты актіге айналады. Қайта атау процесі идеологиялық шеңбер мен ұлттық бірегейліктің өзгеруін білдіреді. Алайда, бұл өзгерістер әртүрлі реакцияларды тудыруы мүмкін, себебі олар саяси процестермен тығыз байланысты және тарих пен мәдениеттің таңдамалы көрінісін ұсынады. Ұлттық бірегейлікті қалыптастыру – бұл саясаттың, биліктің және өкілдіктің өзара күрделі әрекеті, ол әрдайым халықтың өткенінің бейтарап көрінісі бола бермейді.

Қалалық топонимдер серпінді, әлеуметтік-саяси және мәдени өзгерістермен бірге дамып, ұлттық мәдениетті бейнелейді және дәстүрлердің, менталитет пен әдет-ғұрыптардың лексикасы ретінде қолданыста болады. Жадты зерттеу жад тек пассивті рефлексия емес, әлеуметтік құрылымдарды қалыптастыратын белсенді, орындаушылық әрекет екенін көрсетеді [12]. Естеліктерді топтық сәйкестікке әсер ету арқылы саяси мақсатта басқаруға немесе басуға болады. Бұл перспектива қалалық жер атауларының өзгеріштігін және олардың қоғамдық өзгерістер мен билік серпінін қалыптастырудағы және көрсетудегі рөлін көрсетеді.

Жад «біздікі» және «біздікі емес» деп тиесілігі мен алшақтығын көрсететін «шекара күзеті» ретінде әрекет етеді. Көпшілікке бекіту үшін таңдалған естеліктер кеңістіктік және мәдени бейнелерді қалыптастырады, байырғы тұрғындарға артықшылық береді және бөтен адамдарды артта

қалдырады. Бұл ұлттық сәйкестікті аффилиирленген мәлімдеме ретінде қалыптастырады. Заманауи қазақстандық есте сақтау саясатында тиесілілік мәселесі шешуші мәнге ие болып отыр, себебі ұлттық нарратив ежелгі тарихқа назар аударады, ал кеңестік дәуір мен мемлекеттіліктің бұрынғы тұжырымдамалары қазақтың бірегейлігін анықтауда ықпал етуге таласады.

Қазақстанның мемлекеттік құрылысы саласындағы зерттеулер оны көпұлтты ұлт ретінде көрсете отырып, мемлекеттің ресми көпмәдениетті нарративіне баса назар аударады [13]. Мультиэтностыққа ресми назар аударылғанына қарамастан, мемлекеттің негізгі этникалық тобы ретінде этникалық қазақтардың басымдылыққа ие болуы үдерісі бар. Мемлекеттік құрылыстың траекториясы екі жақтылықты көрсетеді: барлық азаматтар үшін тең құқықты жариялайтын ресми азаматтық ұлтшылдық және этникалық қазақтарға басты этникалық көмек ретінде баса назар аудару.

Қазақстанның мултимәдениеттілігіне қарамастан, мемлекеттік саясаттың кеңестік ықпалдан ішінара алшақтауын көрсетеді, бұл туралы қазақ мәдени мотивтері бар ескерткіштері бар естелік ландшафты куәландырады [14]. Бұл әрекеттер көбінесе антагонистік деп саналғанымен, оларды қазақтандырудың кең контекстінде жақсы түсінуге болады. Келесі бөлімде біз «қазақтандырудың» күрделілігін қарастырамыз, оның қарапайым саяси себептермен шектелмей, көшелердің атауын өзгертуге және тарихи тұлғалардың интеграциясына әсерін зерттейміз.

Қазақстанда посткеңестік «қазақтандыруды» ұғымы

Посткеңестік Қазақстанда ұлттық бірегейлікті қайта анықтау мемлекеттік нарративтер мен қоғамдық қабылдау арасындағы серпінді өзара іс-қимылды білдіреді. Мемлекеттік нарративтер оқшауланбаған, ал қоғамдық нарративтермен өзара с-қимыл жасайды және олардың интернализациясы мен интерпретациясына жауап береді. Қазақстандағы ұлттық бірегейлік «қазақ» және «Қазақстан» форматтарында да символдық өзекті бейнелейді, онымен байланысты рәміздер мен дискурстарды қалыптастырады. Ғылыми зерттеулерде осы бірегейліктің екі жақты көрінісі байқалады: мемлекеттік біртұтас қазақстандық бірегейлік және этноцентристік қазақ бірегейлігі, «қазақтандыру» процесінде азаматтық ұлтшылдық пен этникалық тенденциялар арасындағы тұрақты кернеу [15, 16].

Қазақстандық бірегейліктің мәні туралы академиялық пікірталастарда бірегейлік жоқ – Динер [11] азаматтық ұлтшылдықтың маңыздылығы туралы айтады, ал Риз без Уильямс [17] ұлттық бірегейлікті дамытудағы елеулі кедергілерге сілтеме жасай отырып, бұған күмәнмен қарайды. Бурханов пен Шәріпова [13] қазақстандық жастардың тұрақты примордиалистік көңіл-күйіне сілтеме жасай отырып, азаматтық ұлттық бірегейліктің пайда болуына үзілді-кесілді қарсы шығады, ал Сәрсембаев [18] «қазақтандыруды» ұлтшылдық көңіл-күйді тыныштандыруға және мемлекеттілік үшін шешуші мәнге ие және элита үшін билік құралы болып табылатын күшті Қазақ ұлттық бірегейлігін қалыптастыруға бағытталған қос стратегия ретінде айқындайды.

Каммингс [1] Қазақстандағы мемлекеттік құрылыстың бастапқы кезеңіндегі кеңестік құрылымдардың ықпалының сақталуына және қазақ элитасының ресейлік нарративтерге жол беруіне байланысты «Ұлттық

түпнұсқалықтың» болмауымен ерекшеленетін қиындықтарды атап көрсетеді. Елдегі саяси және идеологиялық дискурстар «қазақ ұлтшылдарын» немесе «ұлтшыл патриоттарды» бөліп көрсетуге бағытталған. Марлен Ларуэль [14,19] сондай-ақ, қазақ ұлтының ғасырлық мәнін айқындайтын және қазақ хандығы мен оның аңызға айналған жауынгерлерін романтизациялайтын «ұлтшыл-патриот» нарративін қарастырады және мемлекеттік және ұлтшыл тарих ортақ тамыры бар қазақ бірегейлігіндегі қиылысатын нарративтерді атап өтеді.

Мұндай сәйкестік «қазақтандыру» тек Ресей / кеңес тарихына қарсы бағытталған деген қате түсініктерге әкеледі. Ғылыми зерттеулерде бұл термин көбінесе оның нюанстарына көңіл бөлмей, тым жеңілдетіп берілген. Көптеген адамдар «қазақтандыруды» Ресейге қарсы көңіл-күймен байланыстырады, бұл тұжырымдаманың күрделілігін жеңілдетеді. Вернер оны кеңестік ықпалға қарсы қойып, қазақ дәстүрлерінің жандануымен байланыстырады [20]. Норрис оны қазақтандырудың жан-жақты сипатын көрсете отырып, посткеңестік мемлекеттік құрылыстың белсенді стратегиясы ретінде қарастырады [21].

Қазақтандыру – бұл көп қырлы трансформация болып табылады, ол қазақша емес тілден қазақ тіліне ауысуды, сондай-ақ кеңестіктен посткеңестікке ауысуды да білдіреді. Оның шығу тегі тәуелсіздік алғанға дейінгі кезеңде жатыр және кейінгі кеңестік кезеңдегі «жергіліктендіру» секілді ұлттыққа қатысты байыпты саясаттан бастау алады. Қазақи бірегейлік саясатын тереңірек түсіну тарихи нарративтері арасындағы күрделі өзара іс-қимылды зерделеуді, қазақ бірегейлігіне кеңестік әсерді және Қазақстанның этникалық нюансты, көпмәдениетті шындығын анықтауды талап етеді.

Ғылыми дискурста мультимәдениет көбінесе азаматтық бірегейлікпен байланысты, бұл азаматтық бірегейлік этникалық ерекшелікке аз көңіл бөлуді және этникалық шекараларды жоюды білдіреді деп болжамдайды.

Астанадағы көшелерді қайта атауды зерттеу «қазақтандырудың» қырсырын ашады. Бұл өзгерістер тек символдық емес, олар жеке тұлғаның, саясаттың және есте сақтаудың өзара әрекеттесуі туралы түсінік береді. Астанадағы көшелердің атаулары тарихи маркерлер және болашақ ұмтылыстардың индикаторлары ретінде дәуірдің әлеуметтік-саяси ахуалын бейнелейді. Қаланың дамып келе жатқан топонимдері қаланың картасын оның дамып келе жатқан бірегейлігі мен болашағын бейнелейтін нарративтердің гобеленіне айналдыра отырып, оның өткенін және Қазақстанның посткеңестік бірегей жолын қайта қарастыруды көрсетеді.

Астанадағы көшелердің атауын өзгертудің айрықша динамикасы: посткеңестік басқа астаналармен салыстырмалы талдау

Ұлттық нарративтерді қалалық ландшафттарға енгізу тәжірибесі заманауи болғанымен, ежелгі дәуірден бастау алады, бұған Александрияның қалыптасуы негізі мысал бола алады. Француз революциясы кезінде көше атаулары саяси және революциялық идеалдардың тасымалдаушыларына айналған кезде айтарлықтай өзгерістер болды. Бұл ауысым Франция шекарасынан да асып түсті: XIX ғасырда Еуропа елдері ұлттық мемлекеттер құру жобаларында ұлтшылдықтың символы ретінде көше атауларын қолдана

бастады [22]. Бұл утилитарлық топонимдерді идеологиялық тұрғыдан негізделген атауларға көшуді белгіледі.

Дүние жүзіндегі есте қаларлық көше атаулары функционалдық рөлінен асып, күнделікті өмірдегі «ресми» тарихты баяндайтын ұлттық жадыны сақтаушы ретінде қызмет етеді [9,10]. Үкіметтің басшылығымен көшелердің атауын өзгерту артықшылықтарды, тарихи адалдықты және геосаяси мақсаттарды анықтай отырып, жаңа бірегейліктің қалыптасуын және биліктің шоғырлануын көрсетеді. Мұндай қалалық топонимика тек есте сақтаумен ғана шектелмейді, көбінесе әдейі өткізіп жіберуді немесе өшіруді қамтиды, бұл географиялық атауларды саяси динамиканың, жеке тұлғаның қалыптасуының және тарихтың құрылуының дәлелі етеді.

Көше атауын өзгерту тек әкімшілік немесе саяси ғана емес, сонымен қатар тұрғындар үшін терең жеке әрекет болып табылады. Бұл қоғамдастықтың жалпы жадының бөлігі және мойынсұнбау сезімін тудыруы мүмкін. Мемлекеттер атауды ұлттық бірегейлікті қалыптастыру тәсілі ретінде қарастырғанымен, ол ұжымдық жадының инерциясына қайшы келеді. Қазақстанда қайта атау мемлекеттік құрылысты азаматтардың күнделікті тәжірибесі мен эмоцияларымен ұштастыра отырып, сол арқылы тәуелсіз ұлттық этосты көрсету үшін қалалық лексиканы қайта құра отырып, ұлттың егемендікке апаратын жолын көрсетеді.

Көше атауларын «тарих кітаптарымен» салыстыра отырып, ғалымдар олардың қалалық ландшафттардағы маңыздылығын атап көрсетеді [4, 22]. Қазақстанда БАҚ-та және көше атауларының энциклопедияларында көруге болатын тарихи тұлғаларға арналған көше атаулары ұжымдық тарихты бейнелейді. Бұл атаулар тек бағыт белгілері ретінде қарастырылмайды; олар ұжымдық жады қалыптастыру арқылы ұлттық нарративтерді басқарады. Постколониялық атауларды талдау [9,10], үш типтік тәсілді анықтайды: отарлық байланыстардан толық бас тарту, отарлық атауларды сақтау немесе таңдамалы өшіру, олардың әрқайсысы қоғамның өткенімен қарым-қатынасын көрсетеді.

Посткеңестік елдер атауды өзгертудің осы тәсілдерінің әрқайсысын көрсетеді. Ресейде кеңестік кезеңнің көптеген атаулары посткоммунистік кезеңдегі саяси қайраткерлердің ықпалын көрсете отырып сақталады [23]. Минск (Беларусь) кеңестік сабақтастыққа баса назар аудара отырып, атаулардың минималды өзгеруімен гибриді тәсілді көрсетеді [24]. Украина, керісінше, кеңестік және ресейлік өткеннен бас тартуды білдіретін көшелердің атауларын айтарлықтай өзгерте отырып, кеңестік және орыстандыруды белсенді түрде жүргізеді. Мысал ретінде украин ұлтшылдығын, Киевтегі көшелердің атауын өзгертуді мысалға алуға болады, бұл Ресейдің қатты реакциясын тудырды [25]. Бұл мысалдар посткеңестік кезеңдегі қалалық сәйкестікті қайта анықтаудың әртүрлі стратегияларын көрсетеді.

Астананың атауын өзгерту стратегиясы қазақ ұлтшылдығына қатысты басқа посткеңестік мемлекеттерді қайталаса да, антисоветтік немесе антиресейлік коннотациялардан аулақ болуымен ерекшеленеді. Атауын өзгерту бойынша ауқымды науқанға қарамастан, тіпті ауқымы жағынан Киевтен де асып түсіп, бұрын басталған болса да, Астананың көзқарасы мұндай дау

тудырған жоқ. Бұл айырмашылық ұлттық сезімдер мен кеңірек геосаяси ойлар арасында мұқият теңестіріп, Қазақстанның посткеңестік бірегейлікке деген байыпты көзқарасын көрсетеді.

Кеңес өкіметіне тікелей қарсылық білдірген қайраткерлерді жиі құрметтейтін көптеген посткеңестік мемлекеттерден айырмашылығы, Қазақстанда көшелердің атауын өзгерту кеңестік жүйеге гүлденген және үлес қосқан адамдарға да құрмет көрсетеді. Бұл адамдар кеңес дәуірінің пассивті қатысушылары ғана емес; олар қазақ мәдениеті мен тарихын байыта отырып, өз салаларына елеулі үлес қосқан көрнекті тұлғалар болды. Еуразиялық зерттеулерімен танымал Лев Гумилев, атақты жазушы Әнуарбек Әлімжанов, Сәкен Сейфуллин, қадірлі ақын, талантты композитор Евгений Брусиловский және жаңашыл геолог Қаныш Сәтбаев сияқты тұлғалардың есімі Астананың дәл ортасында мәңгілікке қалды.

Астанада атауды өзгертудің кешенді үдерісінен кейін бұрынғыға қарағанда «кеңестік» есімдері бар көшелер көп болғаны ерекше қызықты. Алайда, бұл кеңестік ескерткіштердің сипаты маңызды айырмашылық болып табылады: олар өткен дәуірдің қалдықтары ғана емес, Қазақтың ұлттық бірегейлігімен тығыз байланысты. Атаудың осындай ойластырылған және салмақты стратегиясының арқасында Қазақстан өзінің кеңестік мұрасын құрметтеудің күрделі жолын еңсереді және сонымен бірге өзінің ерекше қазақ болмысын берік бекітеді. Бұл тәсіл Қазақстанның тарихи және мәдени эволюциясының жан-жақтылығын мойындай отырып, мемлекеттік құрылыстың инклюзивті процесін көрсетеді.

Қорытынды

Осылайша, «қазақтандыру» Қазақстанның көп қырлы өткенін, соның ішінде Кеңес дәуірін мойындайтын және біріктіретін күрделі және көпқабатты процесс болып табылады. Кеңестік тарихынан алшақтауға тырысатын кейбір посткеңестік елдерден айырмашылығы, Қазақстан бұл кезеңді өзінің тарихи траекториясының ажырамас бөлігі ретінде қабылдайды, бірақ өзінің ұлттық ерекшелігін тек оған дейін төмендетпейді. Мұндай тәсіл кеңестік тарихты еліміздің өткені мен бүгінін қалыптастыратын оқиғалардың, әсерлердің және өзара іс-қимылдардың алуан түрлілігін бейнелейтін кеңірек қазақ тарихындағы тараулардың бірі ретінде таниды.

Қазақстан Ресей империясы мен Кеңес Одағының өз ұлттарының алуан түрлілігі мәселесін шешудегі сәтсіздіктерін түсініп, олардың қателіктерін қайталамауға ниетті. Ұлттық бірегейліктің инклюзивті сипатын баса көрсете отырып, барлық этностар мен мәдениеттерді өз шекаралары шегінде бағалауға және біріктіруге ұмтылады, бұл «қазақтандыру» саясатында көрініс табады. Бұл үдеріс Қазақстанның мемлекеттік құрылыстағы бірегей жолын көрсете отырып, өткенді құрметтеу мен ұжымдық, инклюзивті болашақты құруға ұмтылу арасындағы тепе-теңдікті білдіреді.

Астанадағы жад саясатын талдау «қазақтандыру» кеңестік немесе ресейлік ықпалға қарсы тұрудан азаймайтынын көрсетеді. Керісінше, бұл кеңеске дейінгі және кеңестік элементтерді қамтитын ұлттық бірегейліктің мәні туралы терең ойларды білдіреді. Көшелердің атауын өзгерту және

Астана брендинің басқа да аспектілері Қазақстанның тарихи санасының күрделілігі мен алуан түрлілігін баса көрсететін белгілі бір оқиғалар мен қайраткерлерге назар аудара отырып, тарихи баяндауды қалыптастыруға селективті көзқарасты айғақтайды.

Бұл өзгерістер кеңестік мұрадан бас тартпайтын, бірақ оған сол кезеңнің ұлттық элементтерін тоқып, осылайша жаңа, кешенді бірегейлікті қалыптастыратын Қазақстанның посткеңестік дамуының бірегей траекториясын көрсетеді. Қазақстанның ұлттық бірегейлігінің посткеңестік құрылысын табандылықтың, бейімделудің және өзінің көп қырлы тарихымен саналы өзара іс-қимылдың арқасында қол жеткізілген жетістік тарихы ретінде қарастыруға болады.

Қаржыландыру: бұл мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Ұлы Жошыны зерттеу ғылыми институтының «Тәуелсіздік жылдарындағы Қазақстандағы халықтың тарихи жадын және ұлттық құрылыс саясатын зерттеу» атты Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің (IRN BR21882266) бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру шеңберінде жарияланды.

ӘДЕБИЕТТЕР.

1. Cummings, S. (2006). National Identity and Democratic Prospects in Socialist and Post-Socialist Societies. *Slavic Review*, 65(2), 175-196.
2. Ó Beacháin, D., & Kevlihan, R. (2013). *Nations in Transition: Kazakhstan*. Freedom House.
3. Azaryahu, M. (1996). The power of commemorative street names. *Environment and Planning D: Society and Space*, 14(3), 311-330.
4. Keightley, E., & Pickering, M. (2012). *The Mnemonic Imagination: Remembering as Creative Practice*. Palgrave Macmillan.
5. Peralías, D. (2018). What's in a Name? The Economic Effects of Naming Places. *Journal of Economic Geography*, 18(1), 187-223.
6. Palonen, E. (2008). The city-text in post-communist Budapest: street names, memorials, and the politics of commemoration. *GeoJournal*, 73(3), 219-230.
7. Diener, A. C., & Hagen, J. (2013). From socialist to post-socialist cities: narrating the nation through urban space. *Nationalities Papers*, 41(4), 487-514.
8. Vuolteenaho, J., & Berg, L. (2009). Towards critical toponymies. In L. Berg & J. Vuolteenaho (Eds.), *Critical toponymies: The contested politics of place naming* (pp. 1-18). Ashgate.
9. Azaryahu, M. (2011). The critical turn and beyond: the case of commemorative street renaming. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 10(1), 28-33.
10. Azaryahu, M. (2009). Names and the City: the Interplay between Urban Space and Personal Identity. *Journal of Urban Design*, 14(1), 53-68.
11. Diener, A., & Hagen, J. (2013). Geopolitics of identity in Central Asia. *Geopolitics*, 18(3), 480-495.
12. Basik, S. (2020). New Toponymy and the Politics of Memory. *Acta Poloniae Historica*, 121, 1-30.
13. Burkhanov, A., & Sharipova, D. (2014). Social Identity and Ethnicity in Kazakhstan. *Eurasian Review of Social Sciences*, 2(1), 1-10.
14. Laruelle, M. (2015). Kazakhstan in Search of Unity: The "Politics of History" and the Russian connection. *Europe-Asia Studies*, 67(5), 801-817.
15. Bhavna, D. (2007). *Kazakhstan: Ethnicity, Language and Power*. Routledge.
16. Dadabayeva, T., & Sharipova, D. (2016). Construction of Historical Memory in Kazakhstan: Nationalism and Its Discontents. *National Identities*, 18(2), 165-182.
17. Rees, W., & Williams, J. (2017). 'Nation-State' or 'Layered State'? Two Types of Nationalism in Kazakhstan. *Journal of Eurasian Studies*, 8(2), 168-179.

-
18. Sarsembaev, A. (1999). Kazakhstan: nation building and elite formation. *Central Asian Survey*, 18(3), 333-352.
  19. Laruelle, M. (2014). The 'Russian World': Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination. *Center on Global Interests*, 1-19.
  20. Werner, C. (2000). Gifts, Bribes and Development in Post-Soviet Kazakhstan. *Humanity Press*.
  21. Norris, S. M. (2012). Nomadic nationhood: cinema, nationhood, and remembrance in post-Soviet Kazakhstan. *Ab Imperio*, 2012(2), 378-402.
  22. Zerubavel, E. (2003). *Time maps: collective memory and the social shape of the past*. University of Chicago Press.
  23. Averyanov, A. (2009). Historical memory in post-Soviet Russia: A political tool of the authorities. *Europe-Asia Studies*, 61(8), 1323-1342.
  24. Basik, D., & Rahautsou, F. (2019). Street Renaming in Minsk: Current State and Prospects. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, 20(2), 58-80.
  25. Gnatiuk, O. (2020). Street Renaming in Post-Revolutionary Ukraine: Regional Strategies to Construct a New National Identity. *Urban History*, 47(1), 158-175.

Мақаланың редакцияға түскен күні: 11-03-2024

Мақаланың жарияланған күні: 27-09-2024